

LANDWEREN

BEKEKEN VANUIT DE ARCHEOLOOG,
LANDSCHAPSBEHEERDER EN RECREANT

INHOUDSOPGAVE

Waken over wat waardevol is	5	
Inleiding	7	
HOOFDSTUK 1	De werking van en onderzoek naar landweren	8
HOOFDSTUK 2	Herstel en beheer van een landweer	16
HOOFDSTUK 3	Het gebruik van de huidige landweer	20
BIJLAGE	Landweerpakket Groene en Blauwe Diensten	24
Om verder te lezen	29	
Colofon	30	

OPGRAVING OVERIJSSELSE LANDWEER BIJ HOLTEN

Waken over wat waardevol is

Deventer staat in een eeuwenlange traditie om dat wat van waarde is te beschermen. Tegen roversbenden die handelswegen onveilig maakten of vreemde landsheren die stad en land plunderden legden de Deventenaren in de middeleeuwen een indrukwekkend stelsel van landweren aan.

Het historisch geografisch onderzoek naar de laatmiddeleeuwse verdedigingslijnes "De Deventer Landweren" geeft een mooi beeld van de betekenis van de landweren. Deventer verkeert in de unieke omstandigheid dat wij voor dit onderzoek ook uit eigen middeleeuwse archieven kunnen putten, omdat onze archivariissen op hun beurt eeuwenlang waakten over ons waardevolle schriftelijk erfgoed.

Dit moet ons weer inspireren om even aandachtig om te gaan met ons waardevolle ruimtelijke erfgoed. Laten we de kansen aangrijpen om de landweer te herstellen en beheren zodat veel meer mensen van dit onderdeel van ons landschap kunnen genieten. In 2009 won de gemeente Deventer de Landschapsprijs, die jaarlijks wordt uitgereikt door Landschap Overijssel. We wonnen vanwege ons beleid voor het buitengebied, het ter beschikking stellen van gelden voor de oprichting van een landschapsfonds ten behoeve van Groene en Blauwe Diensten en de aanwezige deskundigheid binnen de gemeente Deventer op het gebied van natuur, landschap en cultuurhistorie. Tijdens de Contactdag Gemeenten in 2010 op Landgoed Nieuwe Rande heb ik aangekondigd dat we deze prijs zouden gebruiken voor de landweren. In 2013 heeft goede samenwerking van particulieren en overheden een aantal landweren voor de toekomst veilig gesteld door middel van een langdurig onderhoudscontract Groene en Blauwe Diensten.

Met voorliggende brochure hopen Landschap Overijssel en de gemeente Deventer anderen te inspireren aan de slag te gaan met dit bijzondere landschapselement in onderzoek naar, herstel van en het beheer van de landweren. Terugkijken in de geschiedenis kan niet alleen in de binnenstad, maar ook in het buitengebied. Zo blijven we waken over wat waardevol is.

Marco Swart
wethouder Deventer

Osnabrück

Een excursie in het voorjaar van 2012 naar Osnabrück, een stad die al veel onderzoek heeft uitgevoerd naar haar landweren, maakte deel uit van de zoektocht naar de landweer. De resultaten van hun onderzoek zijn in een boekje uitgegeven (zie lijst Om verder te lezen op pagina 29 van deze brochure). Een mooi voorbeeld voor Overijssel. Tijdens de excursie hebben we verschillende aspecten van de landweer bekeken; onder andere landweren die nu deel uitmaken van de recreatieve groenstructuur en gereconstrueerde landweren en torens. We rondden de excursie af met een discussie over de betekenis van landweren en het noodzakelijke beheer.

WerkAtelier

Tijdens een WerkAtelier op 4 september 2012 in Schalkhaar hebben verschillende experts een beter inzicht gekregen in het fenomeen landweer. In de School van Frieswijk hebben vijftien deelnemers van de pilotgemeenten (Haaksbergen, Enschede, Hengelo en Deventer) en betrokken organisaties drie vragen beantwoord: Wat is nu precies een landweer en welke typen kun je onderscheiden? Welk beheer heeft een landweer nodig om behouden te blijven voor de toekomst? En welke mogelijk nieuwe functies kunnen landweren krijgen? De sessie heeft het inzicht in de landweer en de mogelijkheden tot herstel en beheer vergroot. De resultaten zijn in deze brochure verwerkt.

Inleiding

In 2007 verscheen de publicatie *Landweren in Nederland* van Bertus Brokamp (zie lijst Om verder te lezen). De publicatie geeft inzicht in de nog aanwezige landweren in Nederland en het verhaal achter deze landweren. Dit zorgde voor de nodige landelijke aandacht voor dit historische landschapselement. In veel provincies bleken nog landweren aanwezig te zijn. Op initiatief van Landschapsbeheer Nederland vond een landelijk overleg plaats met alle landschapsbeheerorganisaties van de provincies waar nog landweren voorkwamen. Dit stimuleerde de provincie Overijssel om een landweerproject in Overijssel op te zetten. Zij schakelde hiervoor Landschap Overijssel in met de opdracht te onderzoeken waar landweren in Overijssel voorkomen, hoe het gesteld is met deze landweren en hoe deze het beste beheerd kunnen worden om zo behouden te blijven voor de toekomst.

Landschap Overijssel selecteerde in 2011 drie gemeenten om samen een pilotproject op te starten; Enschede, Haaksbergen en Deventer. De gemeente Deventer was op dat moment net bezig met een inventarisatie naar de nog aanwezige landweren op haar grondgebied. Per gemeente is onderzocht waar nog landweren voorkomen. Vervolgens is voor twee grote landweren een herstelplan gemaakt. Dit resulteerde in een speciaal *Landwerenpakket* dat is opgenomen in de dienstenbundel van de regeling Groene en Blauwe Diensten.

In 2012 vond een vervolproject plaats met archeologen, cultuurhistorici en landschapsbeheerders. Samen met vertegenwoordigers van de drie gemeenten, Landschap Overijssel, de provincie Overijssel, de Stichting Kostbaar Salland, de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Landschapsbeheer Nederland en Saxion Hogescholen zijn landweren bezocht en is tijdens een WerkAtelier de bestaande kennis over landweren gedeeld en verdiept. De resultaten hiervan zijn samengebracht in deze brochure welke ten doel heeft beheerders van landschapselementen, beleidsmakers en andere geïnteresseerden te inspireren.

‘Juist tussen de van nature al moeilijk begaanbare gebieden, zoals moerassen en beekdalen, waren de verdedigingswerken effectief.’

1

DE WERKING VAN EN ONDERZOEK NAAR LANDWEREN

Door Bart Vermeulen, archeoloog gemeente Deventer

EEN VOORBEELD VAN EEN LANDWEER MET VERSCHILLENDE WALLEN EN GRACHTEN BIJ OSNABRÜCK

Inleiding

Landweren komen vooral voor in het zuiden en oosten van Nederland en vormen al jaren een dankbaar onderwerp voor onderzoek. In het landschap herken je landweren als wallen voorzien van hagen en grachten of sloten. Maar niet elke houtwal met een gracht is automatisch een landweer. Een landweer had namelijk een functie als verdedigingswerk en lag vaak op de grens van een territorium. Daarnaast bleken landweren ook geschikt als vee-kering of, door het beperkte aantal doorgangen, als punt om tol te heffen.

DE WERKING VAN EEN LANDWEER

Het aanleggen van een landweer was kostbaar, zeker wanneer het een grote landweer betrof. De meeste landweren waren desondanks ongeschikt om grotere aanvallen tegen te gaan. Ze waren vooral bedoeld om kleine groepen plunderslaars te paard tegen te houden. Een snelle aanval op een willekeurige plaats werd namelijk onmogelijk gemaakt door het beperkte aantal doorgangen. De verdedigers stonden achter de doorgangen opgesteld om de vijand op te vangen. Wanneer een vijand door de landweer probeerde te breken, kostte dit zoveel tijd en moeite, dat de verdedigers de tijd kregen om ze verderop te verrassen. Lukte het een aanvalverder toch om binnen te dringen, dan was het niet eenvoudig snel weer weg te vluchten. Voor de verdedigers een uitgelezen kans om de aanvalverder op te vangen en de gestolen buit terug te nemen.

DE LOCATIE EN HET UITERLIJK VAN LANDWEREN

Om deze strategie van verdediging te kunnen uitvoeren was een aaneengesloten lijn of ring nodig die niet of nauwelijks omzeild kon worden. Juist tussen van nature al moeilijk begaanbare gebieden, denk aan moerassen en beekdalen, waren de verdedigingswerken effectief. De wijze waarop de landweer werd opgebouwd, hing sterk af van het landschap. In een relatief nat gebied volstond de aanleg van een brede sloot die vol met water kwam te staan. Om voldoende grond te krijgen om een wal te kunnen maken, werden op hogere en drogere gronden grachten aangelegd. De breedte en hoogte van de wallen en grachten verschilden sterk en kunnen naast de landschappelijke situatie voor een deel worden verklaard door verschillen in de aard van de bedreiging en de beschikbare mankracht.

Om de wallen extra moeilijk begaanbaar te maken, werden hagen aangeplant. De takken van de haag werden gevlochten zodat een ondoordringbare heg ontstond. Uit een vermelding in de rekening van de stad Deventer van het jaar 1365 blijkt dat hiervoor ook doornstruiken werden gebruikt. In 1379 werd mosterdzaad gekocht om een landweer op de Rie-lerenk vlakbij Deventer te bemesten. Uit archeologische en historische bronnen blijkt dat in sommige gevallen in plaats van hagen palissaden werden geplaatst. Zo ook aan de Snipperlingsdijk in Deventer. Mogelijk werden deze zwaardere verdedigingswer-

DOORGANG MET SLAGBOOM IN LANDWEER

ken vooral aangelegd vlakbij doorgangen. Zo konden deze nog beter verdedigd worden. In aanvulling op de wallen en grachten werden kuilen gegraven die voor de landweer lagen. Waarschijnlijk stonden in deze gaten aangepunte houten palen. Maar misschien dienden deze gaten ook als struikelgaten voor ruiters.

SOORTEN LANDWEREN

Er zijn verschillende soorten landweren. De eerste soort landweer werd vooral op de grens van een territorium gebouwd en werd in opdracht van de landsheer aangelegd. Een voorbeeld van dit type landweer is de rond 1365 aangelegde Sallandse Landweer op de grens van het Oversticht en Gelre.

Een tweede soort landweer omsloot een stedelijk territorium en werd in opdracht van de stad aangelegd. De Deventer stadslandweer is hier een voorbeeld van. Deze landweer omsloot de belangrijkste landbouwgronden van de stad en verschillende boerderijen op het platteland.

Een derde soort omsluit het territorium van een groep boeren. Of deze echt als landweer zijn aangelegd en niet als markegrens of veekering blijft bij gebrek aan historische bronnen vaak de vraag. Markegrenzen lagen vaak midden in de gemene gronden en grensden direct aan vergelijkbare gronden van naastgelegen marken. Om te voorkomen dat loslopende dieren in de verkeerde marke te-

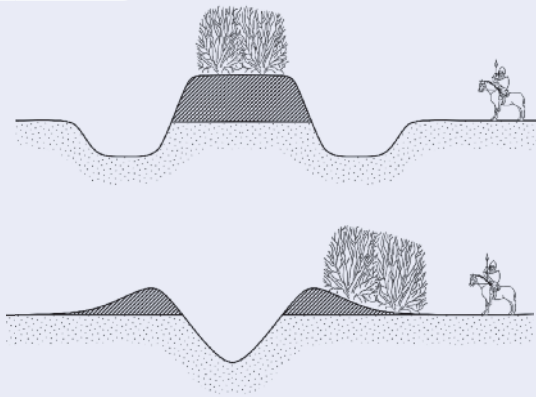
SPOREN VAN EEN PALISSADE OP DE WAL VAN DE LANDWEER AAN DE SNIPPERLINGSDIJK IN DEVENTER

rechtkwamen, werden afscheidingen aangelegd, voornamelijk wallen en grachten die niet van landweren te onderscheiden zijn.

De laatste groep landweren werd haaks op een landroute aangelegd om het verkeer dat over de weg langskwam te controleren.

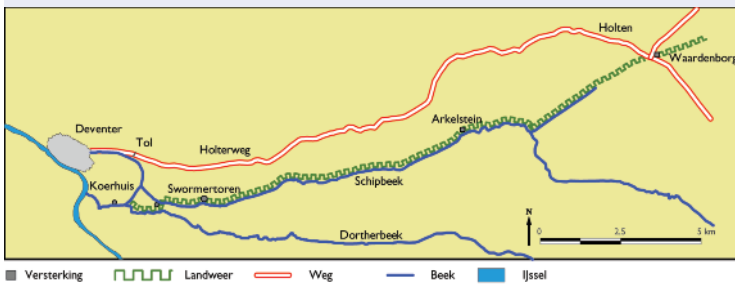
Wie besloot tot de aanleg van een landweer is lang niet altijd duidelijk. Soms was het de landsheer al dan niet samen met de stedelijke overheid. In gebieden waar een landsheer minder gezag had, hebben de marken soms zelf de verdedigingswerken aangelegd.

VOORBEELDEN VAN DE CONSTRUCTIE VAN EEN LANDWEER

LANDWEERDOORGANG NAAST HET ST JURRIENSGASTHUIS

HET VERLOOP VAN DE SALLANDE LANDWEER TUSSEN GELRE EN HET OVERSTICHT

AANLEG EN GEBRUIK VAN LANDWEREN

Het grootste deel van de bouw van een landweer bestond uit graafwerk. Dit werd vaak door de burgers van de steden en de inwoners van dorpen en buurschappen uitgevoerd. Rond Deventer kregen de opgeroepen inwoners van de verschillende wijken van de stad assistentie van grondwerkers onder leiding van Meester Speet. Veel bewoners op het platteland werkten waarschijnlijk in opdracht van hun landsheer.

Een landweer had een beperkt aantal doorgangen wat in vredetijd alleen maar lastig was. Daarom werden regelmatig nieuwe doorgangen gemaakt

om eenvoudiger met het vee te kunnen passeren. De landsheren waren het hier niet mee eens en traden hier zwaar tegen op. Zo kreeg de kastelein van het bisschoppelijke kasteel de Waardenborch in Holten in 1415 toestemming om hiervoor zware boetes op te leggen. In de landbrief van David van Bourgondië werd zelfs vastgelegd dat diegene die een landweer beschadigde, zijn hand werd gebroken.

Voor het functioneren van een landweer was het belangrijk dat de doorgangen gecontroleerd of bewaakt konden worden. Vrijwel alle landweren ken-

DE RINGMUUR EN CENTRALE TOREN VAN DE SWORMERTOREN

den doorgangen die voorzien waren van slagbomen. Hoewel een slagboom geen al te moeilijke hindernis was om te nemen, zorgde het wel voor vertraging, zodat de bewaker de kans had de bewoners achter de landweer te waarschuwen.

De meeste buurschappen en dorpen waren niet in staat een vijand aan te vallen en beperkten zich tot het in veiligheid brengen van hun vee en kostbare bezittingen of het waarschuwen van troepen die in de buurt gelegerd waren.

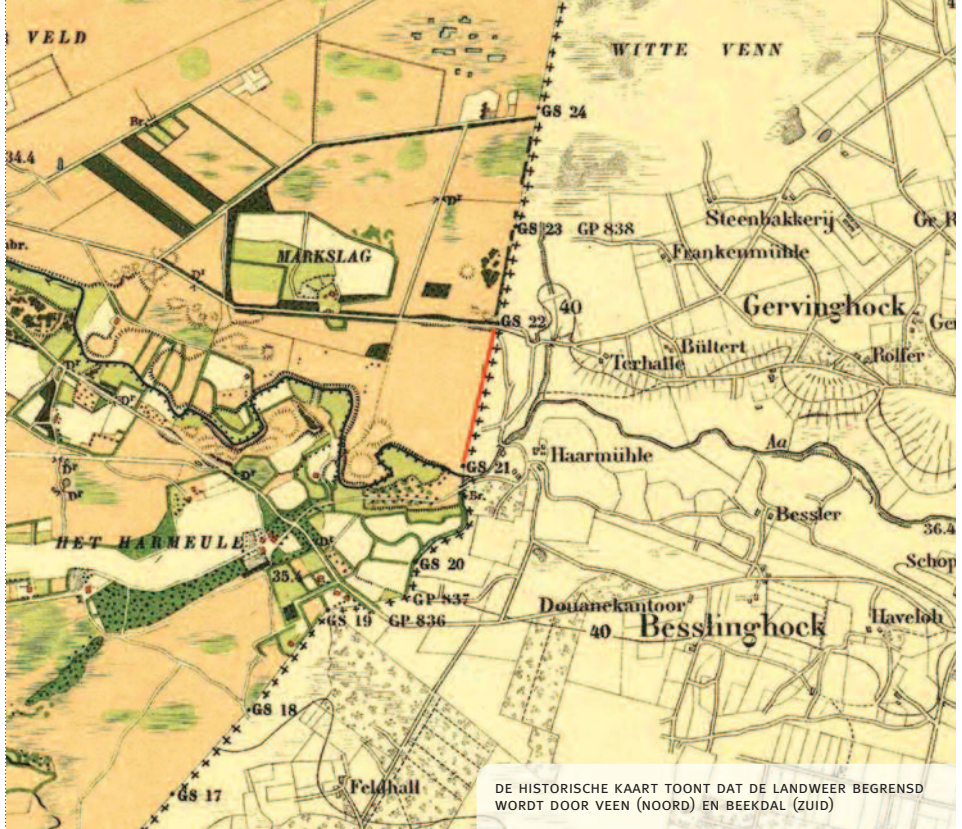
Grote stedelijke en landsheerlijke landweren werden vaak extra versterkt. Dit gebeurde met houten koerhuizen, bakstenen torens en kleine kastelen. Het zogenaamde koerhuis bij Deventer is een voorbeeld van een eenvoudige verdedigingsstoren. Verderop langs dezelfde landweer is de Swormertoren opgegraven en nog verder richting Holten lagen de kastelen Arkelstein en Waardenborg. Bij de koerhuizen in de Deventer landweer stonden houten palen waarlangs een fel gekleurde mand of ton opgehesen kon worden om te waarschuwen bij onheil. Een deel van de koerhuizen werd permanent

bewaakt, dit gebeurde door beheerders die ook een landbouwbedrijf hadden. Bij de landweren op het platteland werd het beheer van de slagbomen vaak toegewezen aan boeren die in de buurt woonden. In tijden van gevaar werd de bewaking uitgebreid. Voor de Swormertoren zijn speciaal voor deze extra bewakers tenten aangeschaft.

ONDERZOEK NAAR LANDWEREN

Er zijn veel bronnen beschikbaar voor onderzoek naar landweren. Voor veel gebieden is in ieder geval een geomorfologische kaart gemaakt. Met deze kaart kan het landschap met daarin de landweren beter worden begrepen. Zo kan bijvoorbeeld worden verklaard waarom een duidelijke landweer soms enkele honderden meters verderop in het niets lijkt te verdwijnen. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij inmiddels verdwenen (hoog)veen gebieden. Ook historische kaarten kunnen een belangrijke rol spelen. Soms zijn op oudere kaarten landweren met naam en toenaam weergegeven. In andere gevallen zijn alleen nog kleine overblijfsels te zien die met veel moeite als landweer te herlei-

De Rolvingslandweer (Haaksbergen)

De Rolvingslandweer ligt achter een grenssteen uit 1773, haaks op de oude hessenweg (Markslagweg) en parallel aan de grens. Deze landweer is op een kaart uit de 18de eeuw weergegeven. De landweer kruist de weg en lijkt aan beide uiteinden in het niets te eindigen. De topografische kaart uit 1880 laat zien waarom: aan de noordzijde sloot de landweer aan op een moerasachtig gebied, de Buurserheide. Aan de zuidzijde eindigt de landweer in het stroomgebied van de Buurserbeek. Beide gebieden waren waarschijnlijk nauwelijks begaanbaar waardoor de aanleg van een relatief kort stuk landweer volstond om een groot stuk grens af te sluiten. Aan de Duitse zijde van de grens lag het erf Landwer. Op dit erf, waar ook een herberg voor Hessenwagens was, werd waarschijnlijk de sleutel van het hek in de landweer bewaard.

‘Landweren hebben greppels aan weerszijden van het wallichaam die over het algemeen iets dieper zijn dan de greppels langs gewone houtwallen.’

2

HERSTEL EN BEHEER VAN EEN LANDWEER

Door: Arend van Bommel, veldadviseur Landschap Overijssel

Inleiding

Op het eerste gezicht lijken landweren op de bekende houtwallen. Houtwallen dienden als perceelscheiding en werden beplant met geriefhout. De beplanting werd regelmatig gekapt in een cyclus van zes tot negen jaar waarbij het hout voor vele doeleinden werd gebruikt.

VERLIES VAN FUNCTIE EN HERSTEL LANDWEER

Sporen van het gebruik kunnen we nog op veel plaatsen op houtwallen in Salland en Twente terugzien. Na de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw verdween de economische functie van houtwallen door de komst van aardgas dat veel goedkoper was. Omdat landweren al veel langer dan houtwallen hun functie hebben verloren, zijn er geen sporen van het vroegere gebruik terug te vinden. Ook zijn de greppels vaak niet meer zichtbaar en kan het wallichaam door tal van redenen zijn aangetast.

Dit verval maakt het in veel gevallen erg lastig om de oorspronkelijke beplanting weer te herstellen. Uit archiefmateriaal is te herleiden hoe de beplanting eruit heeft gezien en hoe die werd beheerd. Zo weten we dat boven op de wal een dicht, doornig struweel met onder andere meidoornstruiken stond. Dit struweel werd zodanig beheerd dat het zo dicht mogelijk bleef. Het jonge materiaal kwam uit de directe omgeving en werd in een dicht verband geplaat op de bovenzijde van de wal.

Om een landweer te herstellen is het noodzakelijk dat we weten hoe de landweer eruit heeft gezien. Landweren hebben greppels aan weerszijden van het wallichaam die over het algemeen iets dieper zijn dan de greppels langs gewone houtwallen. Door deze greppels weer uit te graven wordt het wallichaam geaccentueerd en beter zichtbaar. Met de vrijkomende grond uit de greppel kunnen aangetaste delen van het wallichaam worden hersteld. In sommige gevallen is het noodzakelijk om langs

HOUTWAL MET DICHT MEIDOORNBEGROEIING

de greppels een afrastering te plaatsen om de landweer te beschermen tegen vraat en vertrapping van vee.

DE BEPLANTING OP DE WAL

Doordat landweren vaak geen enkele vorm van beheer hebben gehad, is de oorspronkelijke beplanting over het algemeen verdwenen. In de meeste gevallen zijn de wallen begroeid geraakt met

EEN VOORBEELD VAN EEN LANDWEER BIJ OSNABRÜCK DIE BEGROEID IS MET BEUKEN

bomen zoals eik en beuk. Een goed voorbeeld hiervan is de landweer van Osnabrück die is begroeid met beuken. In dit geval is het niet wenselijk deze fraaie bomen te kappen om de oorspronkelijke begroeiing terug te brengen.

Maar in andere gevallen is de landweer slechts begroeid met aanzienlijk dunner hout. In dit geval is het mogelijk de oorspronkelijke begroeiing van een dichte meidoornhaag terug te brengen. Als de meidoorn voldoende dikte heeft, kan hij volgens de oude methode van het leggen van de heg verder worden ontwikkeld. Hierdoor ontstaat de dichte structuur die het de vijanden vroeger knap lastig maakte.

Landweerpakket binnen Groene en Blauwe Diensten

Voor Groene en Blauwe Diensten zijn voor verschillende landschapselementen landschapspakketten ontwikkeld, waarin staat hoe de elementen hersteld en onderhouden moeten worden. Zo ook voor de landweer. Het uitgangspunt van het landschapspakket landweer is dat het stelsel van wallen afgewisseld met greppels het belangrijkste is om te behouden. Het landschapspakket bestaat uit drie verschillende typen pakketten; een pakket voor een landweer in hakhoutbeheer, een landweer met opgaande bomen en een landweer met een ondoordringbaar, doornig struikgewas; dit laatste type zal slechts sporadisch voorkomen vanwege de hoge beheerkosten.

In 2012 is het pakket aangeboden aan de Stichting Kostbaar Salland om daarmee de eerste overeenkomsten met geïnteresseerde eigenaren te kunnen afsluiten. Uiteraard kunnen ook andere landschapsfondsen gebruik maken van dit landweerpakket.

Bijlage 1 van deze brochure toont het landschapspakket Landweren en is, na overleg met de Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel en Landschap Overijssel, door gemeenten en groenfondsen te gebruiken.

REGELMATIG ONDERHOUD IS VOOR EEN LANDWEER ESSENTIEEL

3

‘De primaire doelstelling voor landweren is niet herstel en reconstructie, maar het tonen en laten beleven van dit historisch erfgoed.’

3

HET GEBRUIK VAN DE HUIDIGE LANDWEER

Door: Marlies Spreen, Landschapsarchitect gemeente Deventer

GERECONSTRUEERD HEK IN DE LANDWEER OP LANDGOED HET LANKHEET

Inleiding

Landweren spreken tot de verbeelding door het historische verhaal dat ze vertellen. De landweren zijn in de afgelopen decennia door schaalvergroting in de landbouw of een veranderend beheer van bossen grotendeels verdwenen of alleen nog als relict in het landschap zichtbaar. Het voorbeeld uit de stad Osnabrück is uitzonderlijk. In Osnabrück is de landweer als systeem nog herkenbaar en vormt een belangrijk onderdeel van de groenstructuur en het recreatienetwerk rondom de stad.

De primaire doelstelling voor landweren is niet herstel en reconstructie, maar het tonen en laten beleven van dit historisch erfgoed. Omdat landweren vaak in eigendom zijn van verschillende eigenaren, is het reconstrueren praktisch onmogelijk en in ieder geval erg kostbaar. De opgave voor dit specifieke landschapselement ligt in het herstel en beheer van het grondlichaam en de bijbehorende grachten. De beplanting op de landweer is afhankelijk van de huidige functie. Herstel van de oorspronkelijke beplanting is vaak niet wenselijk aangezien de functie van het landschapselement anders is geworden.

Soms doen zich kansen voor om tot herstel of zelfs reconstructie van de wal en de beplanting over te gaan en passanten te informeren over het fenomeen landweer. Voorbeelden uit de praktijk, zoals in de kadertekst *Nieuw landgoed Het Mos* is te zien, illustreren deze gedachte.

ADVIES GEBRUIK EN BELEVING

Uit de verschillende bijeenkomsten van de projectgroep Landweren, zijn een aantal adviezen naar voren gekomen over hoe we in de huidige tijd het beste kunnen omgaan met landweren:

- 1 Het documenteren van landweren is waardevol; het geeft een beeld van de historische betekenis van de landweer. Daarnaast kan de informatie gebruikt worden als inspiratiebron bij nieuwe ontwikkelingen.
- 2 Het beheer van het grondlichaam van de landweer heeft prioriteit. De vegetatie op het grondlichaam is afhankelijk van de gebiedscontext en mag het grondlichaam niet ondermijnen.
- 3 Door middel van een breed scala aan informatiekanalen kan een breder publiek kennismaken met landweren.

Landweer als onderdeel van een park of groenstructuur

Een landweersysteem kan de ruggengraat vormen van een groenstructuur in en rondom de stad. Een mooi voorbeeld hebben we gezien in Osnabrück. Hier maakt de landweer deel uit van een robuuste groenstructuur die gebruikt wordt door wandelaars en fietsers.

Nieuw landgoed Het Mos, Haaksbergen

Op de grens van de oude marken Boekelo en Middendorp is in 2012 de voormalige landweer gereconstrueerd. Op historische kaarten uit de kadastrale atlas van 1832 is de landweer nog duidelijk terug te vinden. Het Waterschap Regge en Dinkel was gestart met het herprofilen van de Fluttersbeek en het graven van een natuurlijke bedding met retentie over het nieuwe landgoed van de familie Rupert.

In eerste instantie was het de bedoeling dat er een singel met wandelpad op de plaats van de oude beekloop zou komen als deel van de omzoming en openstelling van het landgoed. In een gesprek met de familie Rupert is er op gewezen dat hier vroeger een landweer lag en wat de kansen zijn om deze te herstellen. De familie was gelijk enthousiast en wist te vertellen dat verderop aan de rand van het bos en langs de beek nog restanten van de oorspronkelijke landweer te zien zijn. Ook een oude doorgang, die in de buurt bekend staat als 'het oude hek' is terug te vinden.

De reconstructie van de landweer, over een lengte van ruim 400 meter is afgeleid van het formaat van de oorspronkelijk landweer zoals deze verderop nog zichtbaar is. De grond hoefde niet van ver aangevoerd te worden omdat er twee grote retentiebekkens gegraven zijn. Voor de landweer is een leemhoudende, niet te rijke grond gebruikt. Deze grond houdt het water goed vast en heeft ge-

noeg voeding-stoffen voor het aangeplante struweel, maar voorkomt overvloedige groei van ruigtekruiden. Het sortiment dat is aangeplant bestaat hoofdzakelijk uit meidoorn, sleedoorn, hondsroos en eik. Bij de twee doorgangen zijn de sloten aan beide zijden van de landweer over een lengte van 25 meter hersteld. Op de oude kaart is de oorspronkelijke plaats van de doorgang door de landweer goed te zien. Hier is opnieuw een hek geplaatst met doorzicht naar het huidige landgoed.

In het geval van de ontwikkeling van Het Mos zijn verschillende doelen in de reconstructie van de landweer gecombineerd: de aanleg van een wandelpad, het bieden van informatie over de landweer en het verkrijgen van een stuk privacy voor de eigenaar. Het combineren van deze verschillende doelen maakt het in dit geval logischer om deze landweer te reconstrueren.

Bijlage : Landschapspakket Landweer

ALGEMEEN:

Een landweer is een lang lijnvormig aarden verdedigingswerk. Deze bestaat in de regel uit 1 of 2 evenwijdig lopende wallichamen. De begroeide wal van de landweer kon bovendien een functie hebben als veekering. Landweren zijn archeologische landschapselementen die gewoonlijk uit de 14-e tot 16-e eeuw stammen en dienden ter bescherming van territoria. De verdedigende functie wordt mogelijk versterkt door een sloot of greppel aan één of twee kanten van de wal en de aanwezigheid van dicht doornig struikgewas op de wal zelf. In verschillende delen van Overijssel komen nog restanten van landweren voor.

DEFINITIE:

Een landweer is een lang lijnvormig landschapselement bestaande uit 1 of 2 aarden wallen met daarop streekeigen en inheemse bomen en struiken dat eventueel als hakhout in beheer is en welke overstaanders kan bevatten.

Er worden drie typen landweren onderscheiden, te weten een landweer met eindkap, een landweer zonder eindkap en een landweer als doornig struweel.

Primair dient zorgvuldig met de wallichamen en begreppeling te worden omgegaan. Daarna wordt pas gekeken naar de huidige begroeiing en het bijbehorende beheer hiervan.

Variant A: Landweer met eindkap

In dit type landweer is hakhout aanwezig. Het hakhout wordt, afhankelijk van boomsoort en groeisnelheid, periodiek afgezet.

Variant B: Landweer zonder eindkap

In dit type landweer is geen hakhout aanwezig. De boomlaag bestaat uit overstaanders. Daarnaast kan een struiklaag aanwezig zijn.

Variant C: Landweer als doornig struweel (vergelijkbaar met een ondoordringbare haag)

Deze variant wordt gebruikt als voorbeeld van het oorspronkelijke beheer. Dit type landweer bestaat uit een dichte haag van doornige soorten (hondroos, sleedoorn, meidoorn e.d.) en is vergelijkbaar met een uitgegroeide haag die periodiek wordt 'gelegd' en 'gevlochten'. Variant C zal in de praktijk weinig en terughoudend gebruikt worden en uitsluitend in geval van reconstructie of als er een educatief doel mee gediend kan worden.

BIJLAGE: LANDWEERPAKKET GROENE EN BLAUWE DIENSTEN

AANLEG EN HERSTEL LANDWEER

De aanleg- en herstelkosten worden afgerekend op basis van werkelijk gemaakte kosten (maatwerk). De kosten worden beschreven in het inrichtings- en herstelplan.

	BEHEER LANDWEER : <i>Variant A (hakhouttype met eindkap)</i>	BEHEER LANDWEER ZONDER EINDKAP <i>Variant B (opgaande bomen type zonder eindkap)</i>
<i>Werkzaamheden</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Indien nodig het herstel van het aarden wallichaam. ▪ Het element wordt beheerd als hakhout, waarbij het hakhout periodiek wordt afgezet. ▪ Ongewenste soorten zoals Amerikaanse vogelkers en Ratelpopulier dienen te worden verwijderd. ▪ Maaïen van ongewenste ruigtekruiden . ▪ Snoeien overhangende takken. ▪ Indien noodzakelijk het inplanten van grote open plekken. ▪ Indien noodzakelijk het vrijstellen van jonge beplanting. ▪ Het jaarlijks controleren en herstellen van veekerende rasters. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Indien nodig het herstel van het aarden wallichaam. ▪ Het element wordt beheerd als bos. ▪ Ongewenste soorten zoals Amerikaanse vogelkers en Ratelpopulier dienen te worden verwijderd. ▪ Maaïen ongewenste ruigtekruiden. ▪ Snoeien overhangende takken. ▪ Indien noodzakelijk het inplanten van grote open plekken. ▪ Indien noodzakelijk het vrijstellen van jonge beplanting. ▪ Het jaarlijks controleren en herstellen van veekerende rasters.
<i>Technische voorschriften</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 1 x per maximaal 15 jaar wordt het hakhout afgezet boven de stoven. ▪ Indien sprake is van afvoeren van het takhout, dient al het takhout afgevoerd te worden. ▪ Het stamtal bij inplanten dient tenminste circa 50 stuks per are te zijn. ▪ Werkzaamheden vinden plaats tussen 1 november en 1 april. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het stamtal bij inplanten dient tenminste circa 50 stuks per are te zijn. ▪ Werkzaamheden vinden plaats tussen 1 november en 1 april.
<i>Vergoeding</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Instandhouden wallichamen ▪ Onderhoud onderbegroeiing ▪ Verwijderen ongewenste soorten ▪ Maaïen ▪ Eindkap en afvoeren takhout ▪ Opschonen greppels 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Instandhouden wallichamen ▪ Onderhoud onderbegroeiing ▪ Verwijderen ongewenste soorten ▪ Maaïen ▪ Snoeien ▪ Opschonen greppels

BIJLAGE: LANDWEERPAKKET GROENE EN BLAUWE DIENSTEN

	<i>Variant C: Landweer als doornig struweel (uitgegroeide haag type)</i>
Werkzaamheden	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Indien nodig het herstel van het aarden wallichaam. ▪ Het deel van de landweer dat onder deze variant C valt, wordt beheerd als een ondoordringbare haag. ▪ periodiek knippen of snoeien en eventueel vlechten van de heg. ▪ Inplanten of doorplanten van open plekken. ▪ Het verwijderen van snoeiafval. ▪ Het maaien van ongewenste ruigtekruiden.
Technische voorschriften	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Er worden ten minste één struikje per vierkante meter aangeplant. ▪ Het element wordt maximaal één keer per 3 jaar op ten minste 1 meter hoogte afgezet. ▪ Het maaien van ongewenste ruigtekruiden zoals braam en distels aan de voet van de landweer. ▪ De werkzaamheden dienen plaats te vinden tussen 1 november en 1 april.
Vergoeding	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Instandhouden wallichamen ▪ Snoeiwerkzaamheden en/of vlechtwerkzaamheden ▪ Afvoeren van takhout ▪ Maaiwerkzaamheden ▪ Opschonen greppels

BIJLAGE: LANDWEERPAKKET GROENE EN BLAUWE DIENSTEN

RANDVOORWAARDEN LANDWEER:

Variant A , B en C,

- Het element is minimaal 2,5 are groot.
- Er is sprake van zichtbare aarden wallichamen in combinatie met begroeiing
- Het element bestaat uit streekeigen en inheemse soorten.

Variant A: landweer met eindkap (hakhout type)

- Het element heeft een minimale kroonbedekking van 80%
- Ten minste 80% van de kroonbedekking bestaat uit hakhout.
- Het element mag overstaanders bevatten.
- Een ontwikkelde struik- en kruidlaag is gewenst.
- Er vindt eindkap plaats in een cyclus van 8 – 20 jaar, afhankelijk van boomsoort en groeisnelheid. Indicatieve maximale diameter van de staken: 15 centimeter.

Variant B: Landweer zonder eindkap (opgaande bomen type)

- Het element heeft een minimale kroonbedekking van 80%.
- Een ontwikkelde struik- en kruidlaag is gewenst.
- Het beheer is er op gericht om meer variatie in leeftijd te ontwikkelen.

Variant C: Landweer als doornig struweel (uitgegroeide haag type)

- Deze variant is tenminste 20 meter lang
- Maakt deel uit van een grotere landweer of een complex van landweren
- De werkzaamheden dienen buiten het broedseizoen plaats te vinden en het vrijkomende snoeiafval mag niet binnen het element verwerkt worden.

WULFER
TURM

Om verder te lezen

Landweren algemeen

Brokamp, B., 2007. *Landweren in Nederland* (= doctoraalscriptie universiteit Utrecht), Utrecht.

Brokamp, B., 2012. Middeleeuwse Landweren in Nederland, in: H. Baas et al (red.), *Tot hier en niet verder, Historische wallen in het Nederlandse landschap, De stand van kennis*, Amersfoort, 105-122.

Brokamp, B., 2013. Landweren bij Deventer, *Een historisch geografisch onderzoek naar de laat middeleeuwse verdedigingslinies in de gemeente Deventer*, Deventer.

Peucker, H. 1999. *Von Wällen und Gräben; die Osnabrücker Landwehr. Erkundungen in Natur und Geschichte* (Umweltberichte 5), Osnabrück.

Landweren Regionaal

Deinse, J.J. van, 1927. Landweren bij Enschede, overdruk uit: *Twentsch Dagblad Tubantia en Enschedesche Courant van 20, 21, 22 en 25 oktober 1927*, Enschede.

Doornink, G.J., 1936. Landweren bij Deventer, In: *Verslagen en mededeelingen van vereeniging tot beoefening van Overrijsselsch Regt en Geschiedenis* 56-2-32, Deventer, 90-94.

Engels, E., 1995. De landweer en zijn functies, in: *'t Inschrien, kwartaaluitgave van de verenging oudheidkamer Twente* 27-1, Enschede, 15-18.

Gerritsen, H.G., 1982. *Tussen bevroren lakens achter de Sluiversveldse landweer; De reconstructie van de voormalige landweer op het Sluiversveld te Almelo met veel wetenswaardigheden over landweren in het algemeen*, Almelo.

Harten-Fransen, M.G.E. van, 1990. *Landweren, borgen en postwegen: grepen uit de historie van Borne*, Borne.

Hoefler, F.A., 1912. De landweer als deel van een vesting, In: *Verslagen en mededeelingen Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 28-2-4, Deventer, 187.

Koop, H.G.J.M., 2010. *Landweren, borghuizen en bomen rond Oldenzaal*, in: *Ons Oldenzaal*.

Nanninga Uiterdijk, J., 1907. Een en ander over landweren, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel* 14-2-4, Zwolle, 165-172.

Lubberding, H., 1996. De Swormertoren, in: *Westerheem* 45, Haarlem, 57-62.

Pot, C.W. van der, 1909. Bijdrage betreffende de landweren bij Zwolle, in: *Verslagen en mededeelingen, Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 25-2-1, Zwolle, 125-132.

Tenninglo, J., 1977. *Landweren in en om Ootmarsum*, Ootmarsum.

Vermeulen, B., 2002. *Het middeleeuwse tolhuis en de middeleeuwse landweer aan de Snipperlingsdijk te Deventer* (= Rapportages Archeologie Deventer 10), Deventer.

Westerhof, J., 1985/86. Landweren, in: *Jaarboekje stichting Historische Kring Vasse-Mander-hezingen* 4, Mander, 21-27.

Colofon

KERNTEAM

Gerard Derkman	Landschap Overijssel, landschapsadviseur landschap overijssel
Bart Vermeulen	Gemeente Deventer, adviseur archeologie
Marlies Spreen	Gemeente Deventer, landschapsarchitect
Arend van Bommel	Landschap Overijssel, veldadviseur

DEELNEMERS EXCURSIE EN WERKATELIER

Martin Degen	Landschap Overijssel, veldadviseur
Edwin Raap	Landschapsbeheer Nederland
Eric Lam	Gemeente Deventer, adviseur ecologie
Eric Ooink	Gemeente Haaksbergen, beleidsmedewerker
John ter Heegde	Gemeente Haaksbergen, beleidsmedewerker
Gerrit Boers	Gemeente Enschede, beleidsmedewerker
Suzan Wentink	Provincie Overijssel, provinciaal archeoloog
Arne Haytsma	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Bertus Brokamp	Adviseur en auteur rapport <i>Landweren in Nederland</i>
Carolien van Hattem	Groenfonds Kostbaar Salland, voorzitter
Gerben Visser	Stichting IJssellandschap
Pim Alders	Saxion, opleidingsmanager Archeologie
Henk Koop	Ecobus Consult
Tom Holland	Gemeente Raalte, stagiaire

Eindredactie	Landschap Overijssel
Grafisch ontwerp	Winterworks, Nijmegen
Fotografie	Ruud PLoeg, Archeologie Deventer, Baac BV
Druk	Sonodruk, Heino

Deze brochure is samengesteld in samenwerking tussen de gemeente Deventer en Landschap Overijssel. Met deze brochure hopen wij de landweer onder de aandacht te brengen. Een prachtig landschapselement vol geschiedenis. Deze brochure is ter inspiratie voor beheerders, beleidsmakers en andere geïnteresseerden om landweren te beschermen en behouden maar vooral te gebruiken en weer een functie te geven.

Heeft u vragen over landweren of deze brochure? Neem dan contact op met Landschap Overijssel

Huis de Horte

Poppenallee 39

7722 KW Dalfsen

T 0529 - 401 731

info@landschapoverijssel.nl

www.landschapoverijssel.nl

Deze brochure is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de provincie Overijssel